

نقش «خیال» در هویت بخشی به مکان در معماری (مطالعه موردی: مسجد دو مناره سقز)

مهندس ناصح یوسفی*، دکتر اسدالله شفیعی زاده**، دکتر محمد رضا پاکدل فرد***

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۲۹ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۸/۲۰

مکیده

هدف این پژوهش بررسی نقش «خیال» در هویت بخشی به مکان در معماری است. روش پژوهش به صورت آمیخته است. تعداد نمونه در بخش کیفی ۱۵ مقاله و ۹ خبره در امر معماری شهری است و از روش نمونه گیری هدفمند منابع و گلوله برفی خبرگان انتخاب شدند. نمونه در بخش کمی برای تکنیک دیمتل ۹ نفر بر اساس روش گلوله برفی انتخاب شدند. برای تفسیر در بخش کیفی از روش تحلیل مضمون برای استخراج مضامین از نرم افزار مکس کیوآدا ۱۲ استفاده شد. در بخش کمی از تکنیک دیمتل از نرم افزار اکسل استفاده شد. نتایج نشان داد که مکان، هویت و اعتبار خود را از معانی و مفاهیمی که ناظر و کاربر آن در ذهن می پروراند، می گیرد. خیال یکی از مهمترین قابلیت های انسانی است که با توانایی هایی که دارد، می تواند بسیاری از رویدادهای ذهنی در جهت هویت بخشی به مکان را ایجاد نماید.

واژه‌های کلیدی

خیال، عالم خیال، مکان، فلسفه، معماری.

Email: nasseharchitect2004@gmail.com

Email: Shafizade.a@gmail.com

Email: m.pakdelfard@srbiau.ac.ir

* دانشجوی دکتری گروه معماری، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر، ایران.

** استادیار گروه معماری، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر، ایران (مسئول مکاتبات).

*** استادیار گروه معماری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

مقدمه

و عکس‌العمل‌ها و بازخوردهایی باز در قالب آگاهانه و ناآگاهانه از سوی انسان مشاهده شود. در هر دو این حوزه‌ها عامل موثر و تاثیر گذاری در بسیاری از متون پژوهشی کمتر به آن توجه شده است و آن موضوعی به نام «خیال» است. قابلیت‌های خیال که از ویژگی‌های فوق‌العاده انسان است می‌تواند برای بسیاری از تصورات ذهنی در انسان راهکار شناختی جدیدی را ایجاد نماید. خیال یکی از قابلیت‌های خاص آدمی است که بسیاری از تحلیل‌ها و ارزیابی‌ها به وسیله آن انجام می‌گردد و با شناخت بهتر آن می‌توان انسان و مکان انسانی را بهتر شناخت و تحلیل و ارزیابی نمود و در نهایت از این شناخت می‌توان در جهت طراحی مکان‌های هویت‌مند مناسب‌تر برای انسان‌ها بکار گرفته شود و طراحان معماری و شهری در برنامه‌های خود با حوزه مفاهیم بیشتری در برخورد با چنین تصمیم‌گیری‌هایی روبرو خواهند شد. با توجه به نظریات مطورحه محقق در این پژوهش قصد دارد تا به این سوالات پاسخ دهد که نقش خیال و خیال پردازی در هویت بخشی و معنا دهی به مکان چیست؟ و همچنین دیدگاه اندیشمندان در حوزه‌های متفاوت در مورد خیال چیست؟ و به چه شکلی در مکان‌های معماری تجلی پیدا نموده است؟

پیشینه پژوهش

سوینسکا هیم^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان «استفاده مجدد تطبیقی از میراث معماری و نقش آن در بازسازی هویت شهری پس از فاجعه: لودز پسا کمونیستی» بیان داشت که این مقاله به بررسی نقش استفاده مجدد تطبیقی از میراث معماری در بازسازی هویت شهری و تقویت آن پس از فاجعه ناشی از یک بحران شدید اقتصادی و اجتماعی می‌پردازد. میراث معماری قرن نوزدهم نقش مهمی در جستجوی راه‌هایی برای بازسازی شهر و بازتعریف هویت آن ایفا کرد. با شروع از بافت‌های محلی، یعنی تاریخی، اجتماعی یا هویتی، خواننده به نتیجه‌گیری جهانی درباره مشکلات، مسائل و چالش‌های مهم مرتبط با مواجهه میراث معماری با نیازها و انتظارات معاصر هدایت می‌شود. سارابیا سانچز و سردا برتومی^۲ (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان «درک توسعه دهندگان برند از هویت برند، معماری برند و بی‌طرفی را در توسعه برند مکان قرار دهید» به بررسی درک توسعه دهندگان برند از هویت برند، معماری برند و بی‌طرفی در توسعه برند معماری (مکان) پرداختند. در مجموع نتایج این تحقیق نشان داد درک دیدگاه‌های مختلف توسعه دهندگان برند در طول فرآیند شروع به توسعه برند مکان کمک کند.

نورائی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی به «تبیین مؤلفه‌های امر نمایشی در نسبت با فرهنگ و معماری (مبنتی بر آراء اندیشمندان

در معماری‌های نوین اغلب معنای فضا و مکان در هم آمیخته شده است. فضا نسبت به مکان مفهومی انتزاعی‌تر دارد. هر آنچه به عنوان فضا نام‌تعمیر آغاز می‌کند آن گاه که آن را بهتر بشناسند و برای آن ارزش‌های (خاص) قائل شوند، تبدیل به مکان می‌شود. معمارانی که درباره کیفیت‌های فضایی صحبت می‌کنند، به همان اندازه نیز می‌توانند پیرامون کیفیت‌های مکانی فضا صحبت نمایند. مفاهیم فضا و مکان چنان درهم تنیده است که برای تعریف می‌توانند مکمل یکدیگر باشند (نورائی و همکاران، ۱۴۰۰) مکان فضایی است که برای فرد یا گروهی از مردم دارای معنی باشد. مکان ترکیبی از جا، منظر، آیین، مسیر، افراد دیگر، تجربه‌ی شخصی، اهمیت دادن و پاسداری از کاشانه و زمینه‌ای برای دیگر مکان‌هاست (Bahtiyar & Yaldiz, 2021, 104)، پس در واقع مکان‌ها، فضاهایی با ابعاد کالبدی هستند که به دامنه درک و رفتار انسانی می‌رسند، معنی و مفهوم می‌یابند. این مفاهیم را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد: ۱ - ابعاد کالبدی (فضا) و مبلمان فیزیکی در آن ۲ - رفتارهای انسانی در آن ۳ - تصورات ذهنی انسان نسبت به آن (Metair, 2021, 403).

می‌توان به طور ساده گفت که ابعاد کالبدی مکان همان ابعاد فضایی و چیدمان مبلمان و آرایش فیزیکی است که در یک عکس ساده از آن محیط بدون حضور انسان‌ها، قسمتی از معنا دهی به مکان است (اسلامی و حسینی، ۱۴۰۰). در قسمت دوم حضور افراد و رفتارهای آنها در میان این چیدمان و ابعاد کالبدی است که معنایی دیگر به مکان می‌دهد که از سوی انسان جهت‌گیری‌هایی خاصی را به همراه خواهد داشت (Del et al., 2020, 2)؛ و اما سومین مورد که ارتباط دو مورد دیگر را به هم بیشتر مشخص می‌کند و نتیجه و مفهوم متعالی‌تری را سبب خواهد شد: تصورات ذهنی انسان (ناظر، کاربر) است؛ انسان به تمامی اینها براساس بضاعت خود، قابلیت‌های خود و ویژگی‌های خود که می‌توان تجربه مکانی، خاطرات، تصورات ذهنی و تصاویری خیالی باشد، معنا می‌بخشد و معانی خاصی برای این مکان تعریف می‌نماید (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۵). و این از جانب هر فردی می‌تواند متفاوت باشد. پس تصورات ذهنی هر فردی با فرد دیگری متفاوت است ولی در مجموع تشابهاتی وجود دارد که میتواند از قسمت عمده آن از بخش یک و قسمتی کمتر از بخش دو باشد و در نهایت ویژگی‌ها و تحلیل‌های مشابه از بخش سوم باشد، در تشابهات بخش سوم، انسان‌هایی که متعلق به یک فرهنگ مشترک، یک تخصص مشترک، یک خانواده و دیدگاه مشترک هستند، می‌تواند بیشتر مشاهده شود. و اما در بخش سوم که تصورات ذهنی انسان را شامل می‌شود به دو دسته آگاهانه و ناآگاهانه می‌تواند برداشت

با نقش خیال در هویت بخشی به مکان در معماری کدگذاری گردید و در نهایت در بخش کمی برای مشخص کردن میزان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری عوامل شناسایی شده پرسشنامه مقیاسات زوجی برای ۹ خبره ارسال گردید که برای تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها از تکنیک دیمتل و از نرم‌افزار EXCEL استفاده شد.

بدنه پژوهش

خیال

خیال‌شناسی در همه‌ی حوزه‌های فکری از جمله حکمت، فلسفه، دین، اسطوره‌شناسی و روان‌شناسی و غیره همواره مورد پرسش و تأمل قرار گرفته است (وکیلی و گودرزی، ۱۳۹۲، ۴۳). دیدگاه‌ها و عقاید خاصی نسبت به تعریف و رویکرد خیال وجود دارد. از دیدگاه دانشمندان و عالمان معاصر براساس علوم تجربی، خیال یک پدیده درونی در انسان و ساخته پرداخته ذهن وی محسوب می‌شود. و از این روی در حوزه تصاویر ذهنی معنا پیدا خواهد نمود. براساس این دیدگاه دو نوع تصاویر در ذهن یادآوری و یا خلق می‌شوند. هر چیزی که توسط حواس پنجگانه دریافت می‌شود در ذهن و مغز تبدیل به ادراک شده و ذخیره خواهد شد. تصاویری که با چشم دریافت می‌شود در قالب تصویر ذخیره شده و بازیافت و بیادآوری آن یک سری تصاویر با کیفیت تصویر ذهنی خواهد بود. اگر فرد - با ویژگی خلاقیت ذهنی خود بخواهد تصاویر جدیدی خلق یا پیشگویی کند در واقع از تصاویر ذهنی ذخیره شده کمک می‌گیرد و با ترکیب، ویرایش و تکامل آنها قادر به ایجاد و خلق تصاویری ذهنی جدیدی می‌شود که حتی ممکن است تا حال چنین اشیائی وجود نداشته بودند (عظیمی، ۱۳۹۸)؛ و اما فلاسفه ضمن قبول کردن این موضوعات علمی یک گام فراتر نهاده و معتقد بودند که دنیایی دیگر وجود دارد و در این دنیای سایه‌ها می‌تواند نقوشی وجود داشته باشد که از آن دنیای ایده‌ها گرفته باشند؛ و چگونگی، ابراز دسترسی و ... را نمی‌دانستند؛ حکیمان مسلمان و به طور خاص عرفا پا را فراتر گذاشته و معتقدند که عالمی دیگر به نام عالم مثال یا عالم خیال وجود دارد که این کیفیت این تصاویری می‌تواند یا از جنس تصاویر ادراکات حسی و این دنیای مادی باشد یا از جنس دنیای ماورائی و غیب (فراتر از عالم خیال) باشد و درواقع عالم خیال، عالم برزخ و بینابینی است. پس می‌توان در ذهن تصاویر سومی هم وجود داشته باشد که از جنس این تصاویر دنیایی نباشد و کیفیتی غیبی داشته باشد، مثلاً در خواب کسی جانوری یا شیئی را ببیند و وقتی توصیف می‌کند می‌گوید شبیه مار بود ولی مار نبود، دست و پا داشت ولی مانند دست و پای حیوانات نبود ... به عبارتی برای توصیف کردن و انتقال پیام از مثال‌های و تصاویر این دنیایی استفاده می‌کند،

انتقادی و غیر انتقادی) پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد امر نمایشی مرتبط با فرهنگ نمایشی امروز، در اثر «وادادگی» متأثر از «رشد تعمیقی رسانه» مبتنی بر قدرت و بازار سرمایه‌داری، وجهی از تمایز را بر جامعه تحمیل می‌کند که در نسبت با سنت‌ها و عرفهای فرهنگی و دینی جامعه ما در تعارض است.

عظیمی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «تبیین جایگاه معنا و خیال در فرآیند طراحی معماری» بیان داشت که اندیشه و تفکر اسلامی، خیال، جایگاه و اهمیت ویژه‌ای در آفرینش هنری دارد. مطالعات نشان می‌دهد؛ سیر نزولی «معنا، خیال، معماری» به عنوان یک فرآیند سه‌مرتب‌ه‌ای، می‌تواند در طراحی معماری مورد توجه قرار گیرد. با کمک این فرآیند، حوزه‌های معنایی در معماری، همچون ارزش‌ها، نمادها و مفاهیم ذهنی طراح که با فرهنگ، اجتماع و درونیات فطری او مرتبط هستند؛ مورد توجه قرار می‌گیرند و به واسطه خیال در ایده معماری می‌نشینند. این فرآیند را می‌توان شامل سه مرحله اصلی دانست: توجه و دستیابی به مفاهیم و معانی، تبدیل این معانی به صورت‌های خیالی و طراحی اولیه، بازآفرینی این صورت‌ها در عالم محسوس به گونه‌ای که هم با عالم خیال و هم با محدودیت‌های عالم محسوس منطبق باشد (اثر معماری).

روش پژوهش

روش پژوهش آمیخته (کیفی - کمی)، در بخش کیفی از نوع توصیفی تحلیلی و گردآوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفته است. به منظور بررسی نقش «خیال» در هویت بخشی به مکان در معماری، از بررسی متون و تحلیل منابع نظری ۱۵ عدد مقاله (مرتبط با عنوان و کلیدواژه‌های پژوهش) و ۹ نفر خبره که به روش گلوله برفی انتخاب و از نظرات خبرگان امر معماری شهری (اعضای هیأت علمی) استفاده شد. روایی و پایایی در بخش کیفی از طریق روایی محتوایی و صوری و همچنین پایایی از طریق درصد توافق اندازه‌گیری شد که ۶۸٪ بدست آمد و در بخش کمی از طریق آلفای کرونباخ که ۰.۷۶ بدست آمد و این نشان از بالا بودن پایایی در بخش کمی است. در این پژوهش ابتدا منابع مرتبط با معماری شهری و نقش خیال و باور بر هویت بخشی معماری، مورد مطالعه و بررسی دقیق قرار گرفت که در نهایت بر اساس روش تحلیل مضمون مضامین پایه و سازمان دهنده استخراج گردید. در مرحله بعد به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات مکتوب شده از نرم‌افزار تحلیل داده‌های MAXQDA12 استفاده شد. عناصر موجود در متون مورد مطالعه احصا و به صورت کدهای توصیفی اولیه تنظیم شده و بر اساس دسته بندی‌هایی منطبق بر اهداف پژوهش تک تک عناصر مرتبط

است که با عرصه بیرونی احاطه کننده در تقابل است. این واقعیت که مفهوم مکان به عرصه داخلی و عرصه خارجی وابسته است، این نکته را روشن می‌سازد که مکان خود در یک زمینه وسیع تر قرار دارد و نمی‌توان آن را در شرایط ایزوله فهمید (پرتوی، ۱۳۹۴).

نقش خیال در مکان

در یک فرد، ادغام تجربه‌ی عاطفه، حافظه، تخیل وضعیت فعلی و آتی ممکن است به قدری متنوع باشد که بتوان مکان خاصی را به چندین روش کاملاً متفاوت رؤیت کند. درواقع یک مکان برای هر فرد ممکن است هویت‌های کاملاً متفاوت و متعدد داشته باشد (رولف، ۱۳۹۵) نتیجه‌ها نشان می‌دهد که حضور در فضای مصنوع و درگیری کامل ادراکات حسی انسان با فضا و وجود عناصر معنا بخش (داده‌های حسی) در آن، بستر ایجاد خاطرات فردی و جمعی را فراهم می‌کند، موجب به یادآوری کیفیت فضایی تجربه‌شده در زمان‌های آینده خواهد شد و آگاهی جمعی از کیفیت مدنظر را موجب می‌شود (اکبری و فلامکی، ۱۳۹۵).

یافته‌های پژوهش

در این بخش برای پاسخ به سوالات پژوهش از روش تحلیل مضمون استفاده گردید.

نقش خیال و خیال‌پردازی در هویت بخشی و معنا دهی به مکان چیست؟ و همچنین دیدگاه اندیشمندان در حوزه‌های متفاوت در مورد خیال چیست؟ و به چه شکلی در مکان‌های معماری تجلی پیدا نموده است؟ در این بخش مضامین استخراجی از مبانی نظری و مصاحبه‌های انجام‌شده در **جدول ۱** آورده شده است درنهایت مضامین سازمان دهنده در **جدول ۲** و مضامین فراگیر و نهایی در **جدول ۳** آورده شده‌اند.

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از جداول فوق توضیحاتی بر اساس مبانی نظری در ذیل آورده شده است که به تفکیک تمام کدهای فراگیر را توضیح می‌دهد.

الف) نقش خیال در مکان از دیدگاه روانشناسان

روان‌شناسان، معمولاً این صورت حسی را در مقابل صورت عقلی قرار می‌دهند؛ اما فیلسوفان پیرو اصالت احساس به این تفکیک قائل نیستند، بلکه معتقدند که صورت عقلی، ناشی از صورت حسی است. کارکردهای نیروی خیال را در انسان می‌توان به‌صورت خلاصه چنین بیان کرد: که از این کارکردها؛ تخیل است و آن به معنای خلق صورت‌های موهوم و صورت‌هایی که در عالم واقع وجود ندارند،

در حالی که آن تصویر کاملاً با تصاویر این دنیا متفاوت بوده است. ابن عربی تصاویر خیالین که برگرفته از تصاویر حواس ادراکی است را خیال متصل و دسته دوم تصاویر که برگرفته از تصاویر علم غیب است را خیال منفصل می‌نامند (نورائی و همکاران، ۱۴۰۰)؛ و در بین عالمان مذهبی هم تعبیر خواب به نوعی پیش بینی آینده نیامده است و این نوع خواب‌ها که قابل تعبیر هستند نمی‌تواند از مرور تصاویر دریافتی حسی قبلی باشد و آن باید از دسته خیال‌های منفصل باشد که از منبعی ماوراء ارسال شده است (اسلامی و حسینی، ۱۴۰۰).

در مطالعات ادیان و الهیات، در مسئله تجربه دینی و امر قدسی و در هنر به عنوان اصلی ترین عنصر در آفرینش اثر هنری، بدان پرداخته اند. در غرب، بر خلاف دیدگاه اسلامی، خیال در بیشتر موارد در مقابل عقل قرار گرفته است. در حکمت اسلامی خیال یکی از مراتب پنجگانه وجودی عالم هستی و یکی از مراتب وجودی و معرفتی نفس انسان است و به نوعی بین دو عالم محسوس و معقول قرار می‌گیرد. از نظر متفکران اسلامی، خیال یکی از پنج حس باطنی است که مدرک صور جزئی و خزانه حس مشترک می‌باشد (نقره کار و همکاران، ۱۳۹۰). صوری که به حس مشترک وارد شده و ادراک می‌شوند، وارد خزانه‌ای شده و در آنجا حفظ و نگهداری می‌شوند. خزانه‌ای که این صور در آن نگهداری می‌شود، خیال است. صور جمیع محسوسات، بعد از غیبت از حواس ظاهر و حس مشترک، در این قوه مجتمع می‌گردد. این قوه، خزانه حس مشترک است؛ ولی خزانه مستقیم حواس ظاهر نیست (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۵). ملاصدرا، در تبیین فرآیند صدور افعال انسان، در موارد متعددی به داده‌های خیالی به عنوان مبدأ افعال اشاره کرده است. این قوه، مبدأ ابعاد در افعال عبث، گزاف، عادی، طبیعی و مزاجی است.

مکان

مکان بخشی از فضای طبیعی یا فضای ساخته شده است که به لحاظ مفهومی یا مادی، دارای محدوده ای مشخص می‌باشد و نتیجه رابطه متقابل و عکس العمل بین سه عامل رفتار انسانی، مفاهیم و مشخصات فیزیکی است (کیاسی و کریمی آذری، ۱۴۰۰)؛ و در یک تعریف دیگر می‌توان گفت: در حالی که فضا را گستره ای باز و انتزاعی می‌بینیم، مکان بخشی از فضا است که به وسیله شخصی یا چیزی اشغال شده است و دارای بار معنایی و ارزشی است (موسی ئی جو و همکاران، ۱۴۰۰). پس مکان‌ها اهداف یا کانون‌هایی هستند که حوادث و رویدادهای معنی‌دار هستی خود را در آنها تجربه می‌کنیم و در عین حال نقاط عزیمتی هستند که از طریق آنها به جهت یابی در محیط نایل می‌شویم و در آن دخل و تصرف می‌کنیم. مکان عرصه درونی

جدول ۱. مضامین پایه نقش خیال در هویت بخشی و معنا دهی به مکان

Table 1. Basic themes of the role of imagination in identifying and giving meaning to a place

ردیف	مفاهیم استخراجی	کد مصاحبه شونده	منبع
۱	تجربه اثر هنری و یک مکان زمانی به بالاترین سطح وجودی خود می‌رسد که به درک تمامی مراتب وجودی از جمله تجلی مرتبه عالم خیال دست یابد.	I1I10, I6, I5	(وکیلی و گودرزی، ۱۳۹۲)، (بندرآباد، ۱۳۹۶)
۲	تجربه زیسته هر انسان، منبع صور ذهنی و خیالی آگاهانه اوست و خیال آگاهانه او، منبع خلق صورتهای جدید به دست اوست.	I1, I5	(موسی ئی جو و همکاران، ۱۴۰۰)
۳	خیال یکی از حوزه‌های مهم در شناخت مکان است	I5, I6, I10, I1	(کیاسی و کریمی آذری، ۱۴۰۰)
۴	شناخت انسان و در مجموع می‌توان گفت شناخت مکان در شناخت وجودی انسان نهفته است.	I4, I1, I15	(عظیمی، ۱۳۹۸)، (نورائی و همکاران، ۱۴۰۰)
۵	خیال در رویکردهای متفاوت فلسفی، روان‌شناختی، دینی و ... تعابیر متفاوتی دارد و از قابلیت‌های آن است که تمام این رویکردها توانسته‌اند در معنا دهی به مکان، نقش مهمی را به عهده گیرند.	I3, I4, I11	(Shah et al., 2021)
۶	خیال در معنای معرفت‌شناسانه، نیز کاربرد دارد. در این معنا خیال یکی از قوای ادراکی و تحریکی نفس است که صورتهای پس از وقوع ادراک حسی در نفس، انشا و ذخیره می‌کند.	I6, I 18	(وثیق، ۱۳۹۶)، (موسی ئی جو و همکاران، ۱۴۰۰)
۷	ناظران مکان امکان ایجاد معانی و به طراحان در خلاقیت خلق مکان جدید کمک می‌کند. معماران و شهر سازان بارویکردهای متفاوت به خیال توانسته‌اند به خلق مکان‌هایی با هویت دست یابند و این ضرورت هرچه بیشتر شناخت خیال و عالم خیال را برای آنان در طراحی و خلق جدید، بیان می‌نماید.	I5, I2, I8, I3	(Sowińska-Heim, 2020)
۸	با بررسی آثار گذشته‌ی معماری و شهرسازی می‌توان ردپای تجلی عالم وهم و خیال را در آثار هنری مشاهده نمود.	I6	(اسلامی و حسینی، ۱۴۰۰)
۹	نمود عالم مثالین (خیالین) از عالم واقعیت (ملکوتی) در عالم مادی (عقلانی) با ابزارهای خاص معماری امکان‌پذیر شده است	I3, I4, I11, I5	(کیاسی و کریمی آذری، ۱۴۰۰)
۱۰	تأثیر نقوش اسلیمی، رازهای هندسی، نمادهای مکشف اشکال هندسی، اعداد، رنگ‌ها، گیاهان و موجودات خیالین	I4, I2, I11	(عظیمی، ۱۳۹۸)، (نورائی و همکاران، ۱۴۰۰)

جدول ۲. مضامین سازمان دهنده نقش خیال در هویت بخشی و معنا دهی به مکان

Table 2. Organizing themes the role of imagination in identifying and giving meaning to a place

مضمون پایه	کد مصاحبه شونده	منبع
تجربه هنری از خیال	I I12, I6, I5	(موسی ئی جو و همکاران، ۱۴۰۰)
تجربه زیسته از خیال آگاه	I1, I9	(کیاسی و کریمی آذری، ۱۴۰۰)
خیال در شناخت مکان	I1, I5, I6, I7	(عظیمی، ۱۳۹۸)، (نورائی و همکاران، ۱۴۰۰)
شناخت وجودی در کمک به شناخت مکان	I4, I3, I8	(Shah et al., 2021)
خیال فلسفی	I3, I4, I5	(وثیق، ۱۳۹۶)، (موسی ئی جو و همکاران، ۱۴۰۰)
خیال معرفت‌شناسانه	I6, I 7	(Sowińska-Heim, 2020)
ایجاد معانی در خلاقیت خلق مکان جدید	I1, I5, I6, I7	(Alawsey & Al-Dulaimi, 2020)
تجلی عالم وهم و خیال را در آثار هنری	I4, I3, I8	(خرم رویی و همکاران، ۱۳۹۸)، (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۵)
نمود عالم خیالین در عالم مادی	I3, I4, I5	(Metair, 2021) (نورائی و همکاران، ۱۴۰۰)
تأثیر نقوش خیالی بر ترسیم مکان	I6, I 7	(کیاسی و کریمی آذری، ۱۴۰۰)

جدول ۳. مضامین فراگیر نقش خیال در هویت بخشی و معنا دهی به مکان

Table 3. Comprehensive themes of the role of imagination in identifying and giving meaning to a place

ردیف	مضامین پایه	کد مصاحبه‌شونده	منبع
۱	نقش خیال در مکان از دیدگاه روانشناسان	11,15,16,17	(شاه و همکاران، ۲۰۲۱)
۲	نقش خیال در مکان از دیدگاه فلسفه	14, 12, 18	(وثیق، ۱۳۹۶)، (موسی ئی جو و همکاران، ۱۴۰۰)
۳	نقش خیال در مکان از دیدگاه حکمت اسلامی	13, 14, 15	(سویسکا هیم، ۲۰۲۰)
۴	نقش خیال در مکان از دیدگاه معماران	16, 17	(الوسی و الدلیمی، ۲۰۲۰)
۵	بازنمایی عالم مثال	15,16,17,19	(سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۵)
۶	تزئینات نمایی خیالین	14, 13, 18	(وثیق، ۱۳۹۶)، (موسی ئی جو و همکاران، ۱۴۰۰)

می‌باشد (وکیلی و گودرزی، ۱۳۹۲).

و کهنه است. تعامل موجودی زنده با نوعی محیط در حیات نباتی و حیوانی دیده می‌شود. امام تجربه‌ای که تحقق پیدا می‌کند تنها زمانی بشری و آگاهانه است که آنچه اینجا و اکنون داده شده است با معناها و ارزش‌هایی برگرفته از آنچه به واقع غایب است و تنها به نحو تخیلی حضور دارد گسترش پیدا می‌کند. دیویی (۱۳۹۳) در تصورات، اجرا و ادراک نیز از قوانین آن پیروی کنند، به بیان دیگر «قوانین مغز» میراث مشترک انسان‌هاست و نتیجتاً باید به عنوان پایه‌ای از اشتراکات برای ساخت هرگونه نظریه‌ای ادراک زیبایی‌شناسی مفروض گردد (Shah, 2021). پس برای برداشت‌های معمارانه و شناخت یک مکان و درک آن به عنوان یک اثر هنری از سوی حاضرین در محیط و کاربران آن باید به رویکرد ادراکی زیبایی‌شناسان اثر به صورت پژوهشی نگریست. در این دیدگاه، بیشتر بر تشریح فرآیند ادراک در انسان و بازشناسی جایگاه تجربه زیبایی‌شناسی در آن متمرکز شده است، چراکه پیگیری زیبایی در ذهن انسان با تشریح فرآیند ادراک آغاز می‌شود (اکبری و فلامکی، ۱۳۹۶).

در روانشناسی محیطی، محققان با رویکرد اثبات گرایانه روی شناسایی عوامل شکل‌دهنده مکان و کشف روابط میان آنها تمرکز دارند و می‌کوشند تا از طریق کشف روابط علی- معلولی و بر پایه «قابلیت تعمیم‌پذیری» نتایج و پژوهش‌شان، معیارها و شاخص‌هایی را بیابند که بر اساس آن بتوان «مکان» آفرید (بندر آباد، ۱۳۹۶). در نقد این روش است که معتقدان، معتقدند «ماهیت پدیدارشناسانه مکان به منزله یک کل محیطی-اجتماعی، چیزی بیش از مجموع اجزایش است و مطالعات اثباتی در مورد مکان، این امر مهم را نادیده می‌انگارد (پرتوی، ۱۳۹۴). در این دیدگاه به «مکان»، بر چگونگی ارتباط انسان با محیط و آفرینش مکان توسط وی تأکید می‌شود. طراح، معمار و شهرساز، ساختار مفهومی محیط را طراحی می‌کند که بعدها با حضور استفاده‌کننده (کاربر یا شهروند) در آن، فضا بتواند تبدیل به «مکان» شود (بندر آباد، ۱۳۹۶). به همین ترتیب می‌توان گفت ادراک محیطی فرایندی «ذهنی و عینی» است که با برقراری «رابطه‌ی تعاملی (دوسویه)» با محیط حاصل می‌گردد. این فرآیند دارای ماهیتی «پویا» و «رشد یابنده» است. رشد توأم انسان و ساخت ذهنی او. تصویر (صورت) ذهنی حاصل «اثرپذیری» از محیط بوده و در حین فرآیند ادراک، «بازآفرینی» می‌شود تا «جوهر اصلی محیط» پدیدار گردد. فرآیند ادراک دارای گام‌های متمایز و کارکردهای گوناگونی در سه مرحله: «دریافت و گزینش» (ادراک حسی)، «سازمان‌دهی و نگهداری» (ادراک خیالی) و نیز «تفسیر و معنا بخشی» (ادراک عقلی) می‌باشد (نقی زاده و استادی، ۱۳۹۳).

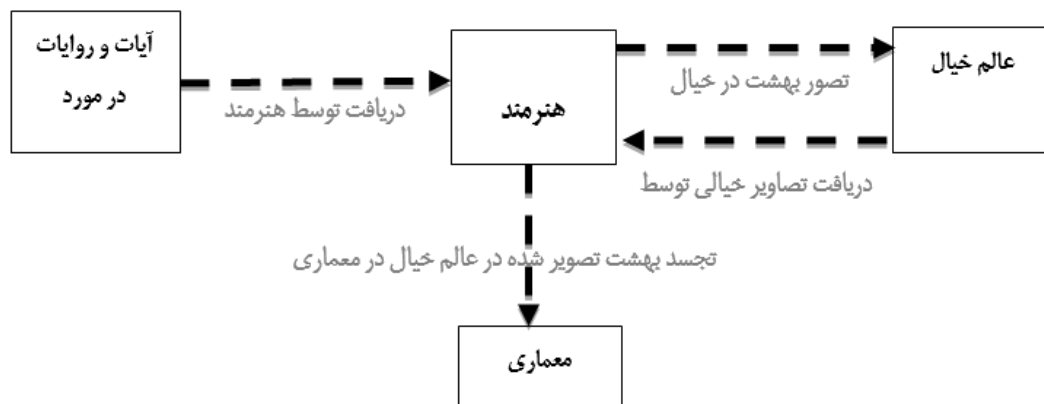
ب) نقش خیال در مکان از دیدگاه فلسفه

تخیل یگانه دروازه‌ای است که این معناها می‌توانند از طریق آن راه خود را به تعاملی جاری پیدا کنند؛ به بیانی دقیق‌تر، همان‌طور که اندکی قبل‌تر دیدیم، تخیل همان انطباق و همساز کردن آگاهانه نو

ج) نقش خیال در مکان از دیدگاه حکمت اسلامی

در منابع اسلامی از عوالمی صحبت به میان آمده که انسان نمی‌تواند آنها را مستقیم با حواس خود درک کند. این عوالم غیب دارای معانی روحانی‌ای هستند که تمام ویژگی‌های مکان را دارند. در این عوالم افراد و موجودات و اشیاء حضور دارند، فعالیت‌های خاص و عملکردهای مشخصی دارند و نهایتاً دارای معنا و مفهوم ویژه‌ای هستند همان‌گونه که در شکل ۱ مشخص است سه عامل اصلی آیات و روایات در مورد هنر، هنرمند و عالم خیال هستند.

چیستی خیال خلاق، نزد فارابی، بر اساس سه وظیفه قوه متخیله، یعنی حفظ صور حسی، تجزیه و ترکیب آنها و محاکات محسوسات و معقولات توسط آنها، مفهوم‌سازی شده است. ابن‌سینا برای توجیه و تبیین چنین خیالی معطوف به عوامل درونی است؛ اما سهروردی،

شکل ۱. فرایند تجلی عالم مثال در مکان‌های معماری (ماخذ: پرویزی و پورمند، ۱۳۹۱)

Figure 1. The process of manifesting the world of example in architectural places (Source: Parvizi & Pourmand, 2011)

عالم مثال از لحاظ معنای مشائی ماده، فاقد ماده یا هیولاست ولیکن به معنای اشراقی و عرفانی مفهوم ماده، خود دارای ماده و یا جسمی لطیف است که به تعبیر ملاصدرا همان جسم معادی است و تمام اشکال و صور برزخی و آنچه از جوانب صوری بهشت و دوزخ آمده است متعلق به همین عالم و مرکب از همین جسم لطیف است (اکبری، ۱۳۹۷). وانگهی این عالم دارای زمان و مکان و حرکت مشخص خود می‌باشد و آن را اجسام و الوان و اشکالی است واقعی، لیکن غیر از جسم این عالم خاکی. از نظرگاه جمالی این عالم همان حجاب و پرده ایست که چهره تابناک معشوق یعنی حضرت حق را از دیدار انسان پنهان و مستور می‌دارد ولیکن از نظرگاه جمالی مرتبه صوری جنت است و ماوای اصل صور اشکال و رنگ و بوهای مطبوع این عالم است که به حیات انسانی در این نشاء لذت می‌بخشد. عرفا و اشراقیون کل ماسوی الله را خیال و عکس وهم خوانند (موسی ئی جو و همکاران، ۱۴۰۰) و این عالم مادی را انعکاسی آینه وار از دنیای حقیقت باریتعالی می‌دانند. در شعری از ابن عربی صراحتاً اشاره می‌کند: «کل ما فی الکون وهم او خیال / او عکوس فس المرایا او ظلال؛ یعنی هر وجودی در عالم، توهم و خیالی بیش نیست و یا عکس هایی در آینه‌ها و یا سایه‌هایی است.» بنابراین در روایات اسلامی مکان‌های واقعی عالم هستی و این دنیای فانی را با صور خیالی ترسیم نموده‌اند و عالم خیال توانسته است پرده از مکان‌هایی بردارد که محسوسات و ادراک انسانی نتوانسته‌اند به آن راه یابند (عظیمی، ۱۳۹۸).

مکان و زمان در کنار صورت، ماده و جوهر و عدد، شرایط وجود بشری و درواقع، شرایط همه موجودات این عالم را تعیین می‌کنند (ارمغان و عبدلی، ۱۳۹۵). مکان کیفی در اثر حضور خود ذات قدسی

علاوه بر پذیرفتن تخیل وابسته به ذهن، خیال را به‌وسیله مرتبه‌ای از جهان هستی که آن را عالم مثالی می‌نامد تبیین می‌کند (مفتونی و نوری، ۱۳۹۷). به عبارتی فارابی و به تبع او ابن‌سینا، خیال را چه در قوس صعود و چه در قوس نزول منکرند و جمیع قوای مربوط به نفس، غیر از قوه عاقله را مادی می‌دانند؛ لذا قائل‌اند که انسان تنها به‌عنوان عقل جزئی بعد از موت باقی است و سایر قوای او از بین می‌رود. با این اوصاف فارابی نظریه نبوت خود را به کمک صور خیالی تبیین می‌کند و ابن‌سینا به کمک عقل (اکبری و فلامکی، ۱۳۹۵).

ذات الهی در عوالم دنیوی انعکاس یافته و مفاهیم را با این اقلانیم می‌توان شناخت. آسمان، زمین و انسان، سه تجلی الهی، دارای ظرفیت‌های متمایز «بودن» هستند و جایی که این پرتوهای بودن به هستن منجر شود، مکان پدید می‌آید. اگر زمین را نشانه جغرافیا، انسان را نماینده مفهوم جامعه و آسمان را متافیزیک موضوع بدانیم، می‌توان به ساختاری دست‌یافت که در آن مکان همواره از مسیر بودن به روند شدن در حرکت است. لذا مکان مفهومی است که از بودن آسمانی به‌وسیله انسان در مسیر شدن قرار می‌گیرد و در زمین به‌صورت هستن درک و تعریف می‌شود. انسان و مکان اسلامی، بین دو مفهوم مکان ملک و ملکوت قرار می‌گیرد (وثیق، ۱۳۹۶)؛ و عالم رابط بین این دو مکان، عالم خیال است و عرفا با بهره‌گیری از خیال به‌راحتی از مفاهیم مکان ملکوتی مطلع و با ترسیم مکان‌های دنیایی موجبات درک انسانی را از آن عوالم فراهم آورده‌اند؛ و با توجه به اینکه واقعیات دنیای ملکوتی مفهومی است و جسمانی نیست از عوالم مثال یا خیال برای درک این مفاهیم استفاده نموده‌اند (اکبری و فلامکی، ۱۳۹۶).

محدودشده است. (همه‌ی) جهات آن یکسان نیست. خصوصیات آن یکنواخت نیست درحالی‌که گستردگی تهی‌مکان مظهر امکان مطلق الاهی و نیز «ثبات مطلق الاهی» است، خود مکان مبدع همه‌ی اشکال هندسی است که فراقنی‌های متعدد نقطه‌ی هندسی و بازتاب متعدد واحد مطلق‌اند، یعنی هر شکل هندسی منظم مظهر یک صفت الاهی است (ارمغان و عبدلی، ۱۳۹۵، ۲۹). دوسرتو در نوشتارهای خویش مکان و انسان را دارای دو معنای ناشناخته برای هم متصور می‌شود که معنای میانجی را تنها می‌توان تجربه کرد و سازنده آن دیدگاه مسلمان از مکان است. به عبارتی مکان‌ها خود را از جاهایی که فرض می‌شد باید آنها را تعریف کنند، جدا می‌سازد و به‌عنوان نقاط برخورد فرا واقعیت، در خط سیر عمل کرده که به‌عنوان استعاره به دلایلی غیر از ارزش اولیه‌شان، انحا را مشخص می‌کنند (Alawsey & Al-Dulaimi, 2020).

د) نقش خیال در مکان از دیدگاه معماران

در مواجهه انسان با فضا، در ذهن انسان اتفاقاتی می‌افتد که بر اساس اطلاعات ذخیره‌شده در ذهن می‌تواند به‌صورت خاطره، تعریف، مفاهیم، تصاویر و غیره باشد؛ و اما بر اساس بضاعت و ویژگی‌های فردی انسان، موقعیت‌های جغرافیایی، اوضاع فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، اعتقادات و غیره می‌توان شاهد دیدگاه‌های متفاوتی در معنا بخشی و شناخت مکان در حوزه معماری بود. پدیدارشناسان کسانی هستند که از اواخر دهه هفتاد با ترجمه آثاری از فیلسوفانی چون هایدیگر^۳، مرلوپونتی^۴ و گاستن باشلار^۵، آنرا وارد مباحث معماری و شهرسازی نمودند. درباره مکان دیدگاه این معماران، دیدگاهی پدیدارشناسانه است یعنی به‌نوعی دنبال ارتباط صریح و نزدیکی میان عینیت و ذهنیت هستند و ضمن توجه به حواس انسانی، بازگشتی به خویشتن اشیاء و تجربه‌گرایی را مطرح می‌کنند (Apaydin, 2018)؛ و در پژوهش‌هایشان پیرامون مکان سعی دارند بر پایه‌ی مشاهدات کیفی از فضای انسان‌ساخت و تجارب حسی و بازنمایی‌های ذهنی حاصل از مواجهه‌ی وی با فضای زیستی است؛ و چون تنها ارتباط انسان با محیط را حس‌های انسانی (حس‌های پنجگانه) می‌دانند، پرسش‌هایی از سازوکار حواس انسانی در فرایند ادراک محیطی، اولیت‌های پراهمیت بررسی پدیدارها را در پژوهش‌ها و اظهارنظرهایشان شکل می‌دهد (Sowińska-Heim, 2020).

معمار در ساحت هنر اسلامی، باز آفریننده‌ی صور عالم مثال در دو بعد تجریدی و مادی است. بعد تجریدی در صور انتزاعی خود را نشان می‌دهد و بعد مادی در قالب معماری (بلخاری قهی، ۱۳۹۴)؛ و همچنین استفاده از اشکالی چون دایره و مربع جایگاه ویژه‌ای در

کیهان‌شناسی اسلامی داشته است. از مفاهیم خیالی در عالم خیالی در اسلام به‌کارگیری دو وجهی بودن‌های متعدد است از جمله عالم ناسوت و عالم لاهوت، بهشت و جهنم، غنی و فقیر و ... این مفاهیم زوجیت مناسب‌ترین ویژگی است که دوگانگی خیال، نفس، عالم حس (زوجیت عام) و عالم خیال زوجیت خیالی را توصیف و در ارتباط با یکدیگر قرار می‌دهد؛ زیرا خداوند در سوره ذاریات آیه ۴۹ صراحتاً بر خلق تمام موجودات به‌صورت زوج تأکید دارد؛ و به نظر می‌رسد خصلت برزخی سرای خیال را می‌توان بر اساس قانون زوجیت عام و یا دوگانگی داشت (که این دوگانگی‌ها گاه مکمل هم و گاه متضاد هم هستند) که این زوجیت در معماری و شهرسازی اسلامی نیز به‌وفور به نمایش درآمده است (کیاسی و کریمی آذری، ۱۴۰۰).

درواقع می‌توان هنر مقدس را به دیدگاه‌های متفاوت منسوب نمود و از ورای آن هنرمندانی در دسته‌های مختلف برای خلق این آثار معرفی نمود؛ و تمامی هنرهای مقدس به‌نوعی به عالم خیال و ذاتی مقدس که در دسترس بشر نیست ارتباط داده می‌شود. در اسطوره‌های یونان باستان از یک‌سو بر مهارت و توانایی در استفاده از ابزار (اصطلاحاً قالب یا تکنیک) دلالت می‌کند و از سوی دیگر بر وهم و خیال و نیز عقل فعال که قادر به ایجاد اعجاب و حیرت در ذهن مخاطبان است. این دو ویژگی ذاتی هنر که حتی امروزه نیز در تعریف و تصویر هنر از آن استفاده می‌شود - در عناوینی چون آیینه جادو، جعبه جادویی، رئالیسم جادویی و غیره - باز نمود مفهوم و ماهیت تخرن در قلمروی اسطوره‌های یونانی است (بلخاری قهی، ۱۳۹۴). بدین ترتیب معماری به‌عنوان یک هنر ناب در فرهنگ دینی و باستان، تعریف معماری مقدس یک معماری دقیقاً مبتنی بر معیارهای جهان‌بینانه بوده و روح و محتوای خود را کاملاً از نگرش مابعدالطبیعه انسانی اخذ می‌کند (کیاسی و کریمی آذری، ۱۴۰۰)؛ و با این اوصاف معماری مقدس، هنر مقدسی است که با موضوعات مابعدالطبیعه می‌تواند ابعاد نوینی از مکان‌هایی را بازشناسی نماید که در عوالم خیال و مراتب خیال معنای واقعی خود را می‌یابد و انعکاس و سایه آن توسط هنرمند دینی در دنیای جسمانی و مادی، می‌تواند مقدس جلوه نماید.

این عالمی که بر اساس حکمت و در نهایت احکام و اتقان آفریده‌شده و تجلی کمالات حق تعالی و ظهور اسماء و صفات اوست، همان است که ابن عربی آن را «صنعه الله» (هنر خدا) می‌نامد و بدین ترتیب پیوند استوار و ناگسستنی میان «حکمت و هنر» را اعلان می‌کند و بیان می‌دارد که به هر موجود این عالم که نظر کنی، از یک‌سو حکمت حکیم را در آن می‌بینی و از یک‌سوی دیگر خلاقیت هنری و اوج آفرینش زیبایی یک صنعتگر هنرمند را (اکبری و فلامکی، ۱۳۹۶). از طریق صنعتگری و هنر است که قدرت خلاقیت انسان و خصیصه

اصلی و جان هنر همین معرفت و حکمت ذوقی است که توسط صور خیال محقق می‌شود. این نوع حکمت یارویت شهودی و ذوقی هنرمند با احساسات لطیف و عارفانه او همراه است که در اثر هنری تجلی پیدا می‌کند (مهدی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۵). همان‌گونه که در شکل ۲ آورده شده است نمادها از منظر اندیشه و نماد در فلسفه بررسی شده است.

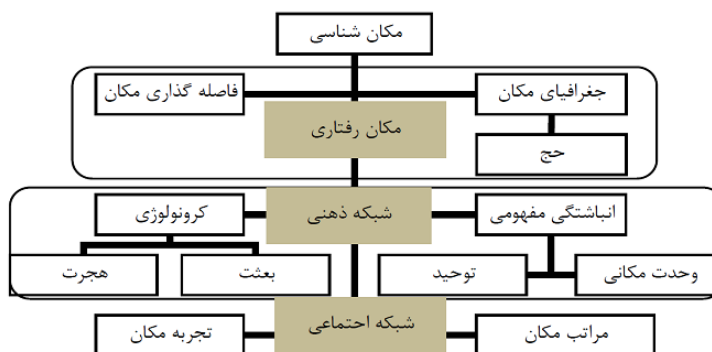
بنابراین می‌توان گفت معماران و شهرسازان اسلامی، هنرمندان مسلمان و زاهدی بودند که سعی در خلق هنری مقدس نموده‌اند. هنر قدسی در واقع نمودار فضایی ملکوتی و اشکال و الوان آن جلوه‌ای از اشکال همین عالم مثالی و خیالی داشت (خرم‌روی و همکاران، ۱۳۹۸).

ی (بازنمایی عالم مثال در عالم مادی به کمک عناصر و تزئینات در مکان‌های معماری

عالم حقیقت آنجایی که به نقل این عربی واقعیت‌ها در آنجاست و مابقی چیزی جز خیال نیست. خلاقیت انسان با الهام از حکمت متعالیه در نسبت با بامظهریت خلق عالم توسط خداوند ذیل مقام خلافت الهی انسان قابل تبیین است و به تناسب مراتب اینمظهریت، دارای درجاتی است که بر صنعت و هنر منطبق می‌گردد (شجاری و لطفی، ۱۳۹۵). عرفایی چون ابن عربی، مولانا و ملاصدرا با وجود اینکه به‌طور صریح از معماری و مکان‌های معمارانه صحبتی به میان نیاورده اند ولی توانسته‌اند اسرار و ایده‌هایی برای خلاقیت معماران مطرح نمایند کمی اینکه در بناهای معماری می‌تواند تجلی یافته‌های آنان را دید؛ تعبیری که گویای ارتباط با عالم مثال است و نشان از عالم دیگر

خلیفه الهی او ظهور می‌کند و آشکار می‌گردد و آدمی متجلی می‌شود. با صنعت و هنر انسان، نه تنها خود انسان ظهور می‌کند که خدا نیز تجلی می‌نماید (اکبری و فلامکی، ۱۳۹۶، ۲۱۱). در تعبیرات حکما و عرفای اسلامی مقصود از هنر «عشق و فضیلت و خوبی و حال حضوری است که از قرب به حقیقت و صفای دل و تجلیات الهی حاضر شده است (مهر پویا، ۱۳۸۷). هر چند نویسندگانی هنر دینی را همان هنر قدسی به شمار می‌آورند (مهدی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۵) اما به اعتقاد اندیشمندانی چون دکتر سید حسین نصر میان این دو تفاوت اساسی است، مطابق این نظر تفاوت هنر قدسی با هنر دینی در آن است که هنر قدسی صرفاً بیانگر آن گروه از تجلیات سنتی (دینی) است که به‌طور بی‌واسطه به میانی روحانی مذکور بازگشت دارد. از این‌رو هنر قدسی دارای پیوندی نزدیک با اعمال مذهبی و آداب راز آشنایی است که مضمون دینی و نمادپردازی روحانی برخوردار هستند (بندرآباد، ۱۳۹۶). با بررسی تفاوت‌های هنر دینی و هنر قدسی در آرای اندیشمندان، می‌توان اظهار نمود که هنر قدسی همواره یک هنر دینی است اما هنر دینی لزوماً مقدس نیست. هنر قدسی نشان‌دهنده اصول آیین وحی و معنویت دینی است ولیکن به نحوی غیرمستقیم‌تر؛ برای فهم کامل هنر قدسی باید از شور و شر عشق بی‌نصیب نبود (مهر پویا و قاسمی، ۱۳۸۷).

هنرمند قدسی اهل شهود است و حضور، اهل وجد است و کشف؛ زیرا کمال و گوهر هنر نوعی معرفت شهودی و حضوری در حقایق عالم وجود است و اثر هنری نتیجه آن لحظات و الهامات شهود و حضور است. جان قدسی بامعرفت شهودی و رؤیت حضوری بر هنرمند مکشوف می‌گردد؛ و این کشف هنرمند تجلی واحدی است که هم در محتوا و هم در قالب و شکل هنری ظاهر می‌شود؛ و در واقع، مایه

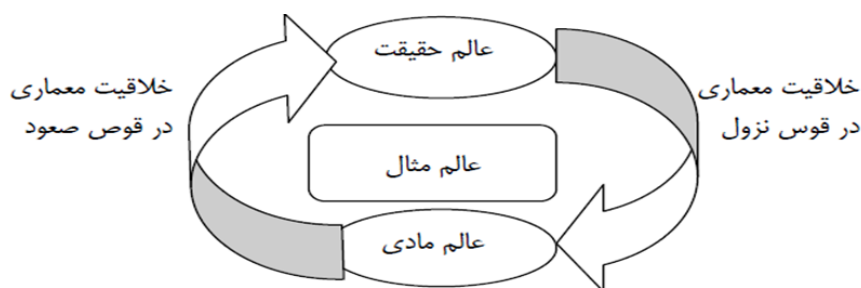
شکل ۲. توصیف مکان در اندیشه اسلامی (ماخذ: وثیق، ۱۳۹۶)

Figure 2. Description of place in Islamic thought (Vasigh, 2016)

تملیل عناصر و تزئینات نمایی فیالین در مسجد دو مناره سقز

مسجد دو مناره سقز طبق روایات به زمان شیخ حسن مولان آباد از عرفای حکیم و ریاضیدان مشهور عصر افشاریه برمی گردد و در سال ۱۳۷۸ با شماره ثبتی ۲۶۰۰، در فهرست آثار ملی کشور ثبت شده است. این مسجد واقع در محله میان قلعه سقز از محلات قدیمی شهر و در دامنه تپه تاریخی شهر بنام نارین قلعه در خیابان امام خمینی، پشت حسینییه سقز واقع است به نحوی که از تمام جهات باز است. با توجه به مطالب جدول ۴ مدل مفهومی نهایی با شش بُعد (تزئینات نمایی خیالین، نقش خیال در مکان از دیدگاه روانشناسان، نقش

دارد که در شکل ۳ به آنها و روند سیستمی آن اشاره شده است. این صورتها به در شکل دهی به عناصر و تزئینات بناهای معماری بسیار مشهود است و هنرمند اسلامی توانسته صفات الهی را با درجه تکامل انسانی در آثار خود به نمایش درآورد. خلاقیت انسان با الهام از حکمت متعالیه در نسبت با مراتب وجود و سیر نزولی و صعودی هستی تبیین گردید؛ بر اساس این تبیین انسان، بنا به مقام آینگی وجود، مانند هستی دارای دو سیر نزولی و صعودی در مراتب خویش است و همچنین ذیل مقام خلیفه الهی و آینگی اسماء و صفات الهی، با مظهریت دو اسم ظاهر و باطن خداوند از سوی وی دارای حقیقتی باطنی و ظاهری گردیده و از این رو قابلیت تصرف در ملک و ملکوت را دارد (شجاری و لطفی، ۱۳۹۵).

شکل ۳. روند خلاقیت معماری در عالم مثال با رویکردهای عرفانی به عالم خیال

Figure 3. The process of architectural creativity in the world of example with mystical approaches to the world of imagination

جدول ۴. تحلیل صوری عناصر و تزئینات مسجد دو مناره سقز با رویکرد نمادین عالم مثال

Table 4. Formal analysis of the elements and decorations of the mosque of the two minarets of Saqqez with the symbolic approach of the example world

ردیف	تصاویر مسجد دو مناره سقز	خیال در مکان	اشاره به / نمادی از	موارد مشابه در بناهای دیگر
۱		<p>- دو مناره:</p> <p>- آسمان با دوپایه روی زمین نگهداری می شود.</p> <p>- در طرح های سه عنصری نیز، گاهی نشانه های آسمان بالای سر پیکره های مادینه دیده می شود؛ این نشانه را با نشانه های خورشیدی اشتباه</p> <p>- دوم نار در ذهن ناخودآگاه فرهنگ ایرانی، می تواند تجسم فضا باشد که گنبد آسمان را حفظ می کند.</p>	<p>- در روایت های باستانی (ایران، هندواروپایی): گنبد (نماد آسمان) و زمین زیر آن با دو مناره (نماد جو) نگهداشت می شود.</p> <p>- اشاره به آیاتی از قرآن مجید که تمامی موجودات را به صورت جفت آفریده است.</p>	<p> مسجد جامع داراب</p> <p> مسجد جامع یزد</p>

ادامه جدول ۴. تحلیل صوری عناصر و تزئینات مسجد دو مناره سقز با رویکرد نمادین عالم مثال
 Continiue of Table 4. Formal analysis of the elements and decorations of the mosque of the two minarets of Saqqez with the symbolic approach of the example world

تصاویر مسجد دو مناره سقز	خیال در مکان	اشاره به / نمادی از	موارد مشابه در بناهای دیگر
	<p>رنگ‌ها:</p> <p>- رنگها با الهام از طبیعت مادی و انعکاس و حصول از دنیای ملکوت و حقیقت جایگاه خاصی دارد. حتی نقاشان در استفاده از رنگ‌ها، به رنگ‌های بهشتی و جهنمی دست‌بندی شده دارند.</p> <p>- رنگ‌های سبز، آبی لاجوردی، زرد و مشکی و سفید مثالهایی از دنیای ملکوت هستند.</p>	<p>- رنگ سبز: نمادی از عالم مثال است.</p> <p>- رنگ آبی و فیروزه‌ای: نمادی از آسمان و عالم غیرمادی - رنگ زرد: اشاره به آیاتی از قرآن مجید که: خداوند نور آسمان‌ها و زمین است. - رنگ سفید: اشاره به حدیثی از حضرت محمد (ص) که خداوند بهشت را به رنگ سفید آفرید؛ و رنگ سفیدند خداوند محبوب‌تر از تمام رنگ‌هاست. رنگ مشکی: نمادی از سیاهی و تاریکی است و می‌تواند دنیای غفلت و عبور از آن را در مجاورت دیگر رنگ‌ها تداعی نماید</p>	<p>مسجدالنبی - مدینه: عربستان</p> <p>کاشی‌کاری مسجد امام - اصفهان</p>

در **جدول ۵** مهم‌ترین معیارهای شناسایی شده مرتبط با هویت بخشی به مکان اشاره شده است. یافته‌های حاصل از سؤال اول: عوامل تأثیرگذار بر نقش خیال در هویت بخشی و معنا دهی به مکان کدامند؟ در این بخش معیارهای اصلی از ادبیات پژوهش و پیشینه نظری به دست آمد؛ که از ۱۵ مقاله در سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۹ و ۴ کتاب در

خیال در مکان از دیدگاه حکمت اسلامی، نقش خیال در مکان از دیدگاه فلسفه، نقش خیال در مکان از دیدگاه معماران، بازنمایی عالم مثال) که در **شکل ۴** آورده شده است. گام دوم برای پاسخ به بخش کمی از میان عوامل تشکیل‌دهنده در نقش خیال در هویت بخشی و معنا دهی به مکان کدام عوامل تأثیرگذارتر از باقی عوامل هستند از تکنیک دیمتل استفاده شده است.

شکل ۴. مدل مفهومی نقش خیال در هویت بخشی و معنا دهی به مکان

Figure 4. Conceptual model of the role of imagination in identifying and giving meaning to place

جدول ۵. معیارهای شناسایی شده نقش خیال در هویت بخشی و معنا دهی به مکان

Table 5. Identified criteria for the role of imagination in identifying and giving meaning to a place

کد	معیار	کد	معیار
C4	نقش خیال در مکان از دیدگاه معماران	C1	نقش خیال در مکان از دیدگاه روانشناسان
C5	بازنمایی عالم مثال	C2	نقش خیال در مکان از دیدگاه فلسفه
C6	ترئینات نمایی خیالین	C3	نقش خیال در مکان از دیدگاه حکمت اسلامی

ادغام نظرات ۹ خبره بر اساس میانگین حسابی است. به عنوان مثال در سلول C1۲ به صورت زیر محاسبه شده است.

$$C_{12} = \frac{4+3+1+\dots+X6}{9} = ۲/۱۴۳$$

جدول ۷ با توجه به میانگین حسابی ۹ تن تهیه و تنظیم گردیده است به شرح ذیل:

ابتدا پرسشنامه اول را که مبتنی بر ۶ معیار نقش خیال در هویت بخشی مکان به صورت مقایسات زوجی است از طریق نرم افزار EXCEL طراحی و ارسال گردید. در ضمن پس از بازخوانی پرسشنامه ها میانگین حسابی هر سلول در مجموع پرسشنامه ها محاسبه شده است.

گام ۲- نرمال کردن ماتریس ارتباطات مستقیم

برای نرمالیزه کردن ماتریس به دست آمده از روابط ۲ و ۳ استفاده شده است؛ یعنی ابتدا باید مجموع سطر و ستون ماتریس ارتباطات مستقیم را به دست آورد سپس از بین اعداد مجموع، بیشترین مقدار را محاسبه کرد که در **جدول ۸** آورده شده است.

سپس جهت نرمال سازی تمام درایه های ماتریس ارتباط مستقیم (**جدول ۷**) را بر عدد ۳۶/۵۷۱ تقسیم می کنیم.

گام ۳- محاسبه ماتریس روابط کل (T)

برای محاسبه ماتریس ارتباط کامل بر اساس رابطه ۳-۴، ابتدا

سال های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۷ به دست آمد و همچنین ۱۰ مقاله داخلی سال های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۸ استخراج گردید. برای پاسخ به سؤال این بخش با استفاده از تکنیک دیمتل اول پرسشنامه زوجی پر شده توسط خبرگان وارد نرم افزار اکسل ۲۰۱۰ گردید سپس با استفاده از نرم افزار اکسل پرسشنامه ها وزن دهی گردید و عوامل اثرگذار مشخص گردید. در ذیل تمام گام ها به ترتیب روش پژوهش مشخص گردیده است. معرفی معیارهای پژوهش این پژوهش شامل ۶ معیار است که در **جدول ۵** آورده شده است.

روش دیمتل

در این پژوهش به منظور بررسی دیمتل از ۶ معیار استفاده شده است که اسامی آن ها در جدول ۵ آورده شده است. هم چنین به منظور مقایسه معیارها با یکدیگر از ۵ مقدار استفاده شده است که نام این مقادیر در **جدول ۶** نشان داده شده است. برای بررسی معیارها از نظر ۹ خبره استفاده شده که برای ادغام نظرات همه خبرگان از میانگین استفاده شده است؛ یعنی برای ادغام نظرات از میانگین حسابی پاسخ ها استفاده می شود.

پیاپی سازی روش دیمتل بر معیارهای اصلی

گام ۱- تشکیل ماتریس ارتباطات مستقیم

ماتریس ارتباطات مستقیم در **جدول ۷** آورده شده است. این جدول

جدول ۶. عبارات کلامی و اعداد متناظر روش دیمتل

Table 6. Verbal expressions and corresponding numbers of Demethel method orientations.

مقدار	نام
۰	بدون تأثیر
۱	تأثیر کم
۲	تأثیر متوسط
۳	تأثیر زیاد
۴	تأثیر خیلی زیاد

جدول ۷. ماتریس ارتباط مستقیم معیارها

Table 7. Criteria direct correlation matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
C1	۰/۰۰۰	۲/۱۴۳	۲/۷۱۴	۲/۲۸۶	۱/۷۱۴	۲/۷۱۴
C2	۲/۰۰۰	۰/۰۰۰	۳/۴۲۹	۱/۸۵۷	۲/۲۸۶	۲/۸۵۷
C3	۱/۸۵۷	۲/۲۸۲	۰/۰۰۰	۲/۱۴۳	۱/۵۷۱	۲/۵۷۱
C4	۱/۸۵۷	۲/۵۷۱	۲/۵۷۱	۰/۰۰۰	۲/۰۰۰	۲/۸۵۷
C5	۲/۴۲۹	۲/۰۰۰	۳/۰۰۰	۲/۴۲۹	۰/۰۰۰	۳/۱۴۳
C6	۲/۲۸۶	۱/۸۵۷	۲/۷۱۴	۲/۱۴۳	۲/۱۴۳	۰/۰۰۰

جدول ۸. مجموع سطر و ستون ماتریس ارتباطات مستقیم

Table 8. Sum of rows and columns of direct communication matrix

	مجموع سطر	مجموع ستون
C1	۳۱/۸۵۷	۲۶/۴۲۹
C2	۳۶/۵۷۱	۲۶/۰۰۰
C3	۳۲/۰۰۰	۳۵/۲۸۶
C4	۳۴/۵۷۱	۲۸/۲۸۶
C5	۳۳/۸۵۷	۲۶/۱۴۳
C6	۲۹/۸۵۷	۳۵/۰۰۰

MAX=۳۶/۵۷۱

جدول ۹. ماتریس روابط کل دیمتل معیارها

Table 9. Matrix of total relations of Dimtel criteria

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
C1	۰/۱۷۸	۰/۲۲۵	۰/۲۹۵	۰/۲۴۳	۰/۲۱۸	۰/۲۹۴
C2	۰/۲۵۰	۰/۱۹۸	۰/۳۴۲	۰/۲۵۸	۰/۲۵۴	۰/۳۲۸
C3	۰/۲۲۳	۰/۲۲۹	۰/۲۳۲	۰/۲۴۰	۰/۲۱۵	۰/۲۹۱
C4	۰/۲۳۶	۰/۲۴۸	۰/۳۱۰	۰/۲۰۳	۰/۲۳۸	۰/۳۱۴
C5	۰/۲۴۶	۰/۲۳۳	۰/۳۱۶	۰/۲۵۸	۰/۱۸۷	۰/۳۱۸
C6	۰/۲۲۱	۰/۲۰۸	۰/۲۸۲	۰/۲۲۸	۰/۲۱۷	۰/۲۱۶

گردید.

ماتریس همانی (I_{6x6}) تشکیل می‌شود. سپس ماتریس همانی را منهای ماتریس نرمال کرده و ماتریس حاصل را معکوس می‌کنیم. در نهایت ماتریس نرمال را در ماتریس معکوس ضرب می‌کنیم. ماتریس روابط کل در جدول ۹ آورده شده است.

$$N=k*M$$

رابطه ۱

در فرمول M بیانگر ماتریس مستقیم (جدول ۹) و K برگرفته از رابطه ۲ است.

$$K = \frac{1}{\max \sum_{j=1}^n a_{ij}}$$

رابطه ۲

جدول ماتریس روابط کل دیمتل معیارها فوق از طریق ضرب جدول ۹ در ماتریس k که از طریق رابطه ۱ به دست آمده است، استخراج

جدول ۱۰. اهمیت و تأثیرگذاری معیارها
Table 10. Importance and effectiveness of criteria

	D	R	D+R	D-R
C1	۳/۶۸۳	۳/۱۰۴	۶/۷۸۶	۰/۵۷۹
C2	۴/۱۷۹	۳/۰۴۱	۷/۲۲۰	۱/۱۳۸
C3	۳/۶۸۸	۴/۰۴۸	۷/۷۳۵	۰/۳۶۰-
C4	۳/۹۶۸	۳/۲۹۳	۷/۲۶۱	۰/۶۷۵
C5	۳/۹۰۷	۳/۰۷۴	۶/۹۸۲	۰/۸۳۳
C6	۳/۴۶۱	۴/۰۱۶	۷/۴۷۷	۰/۵۵۵-

جدول ۱۲. رتبه تأثیرگذاری معیارها
Table 12. Criteria Impact Rank

	C2	C4	C5	C3	C1	C6
مقدار D	۴/۱۷۹	۳/۹۶۸	۳/۹۰۷	۳/۶۸۸	۳/۶۸۳	۳/۴۶۱
رتبه تأثیرگذاری	۱	۲	۳	۴	۵	۶

گام ۴- تشکیل نمودار علی

جهت تشکیل نمودار علی، مجموع سطرها (D) و مجموع ستون‌ها (R) ماتریس روابط کل را به دست می‌آوریم؛ و سپس D+R و D-R را محاسبه می‌کنیم.

با توجه به جدول ۱۰ هر چه مقدار D یک معیار بیشتر باشد یعنی آن معیار از تأثیرگذاری بالایی برخوردار است بر این اساس می‌توان معیارها را بر اساس رتبه تأثیرگذاری به صورت جدول ۱۱ مرتب نمود. بر اساس جدول ۱۱ معیارهای نقش فلسفه در مکان، نقش معماران در مکان، نقش بازنمایی مثال در مکان، دیدگاه حکمت اسلامی در مکان، نقش روانشناسی در مکان و نقش تزئینات نمایی خیالین رتبه‌های اول تا ششم را از نظر تأثیرگذاری کسب کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

در این مقاله ضمن شناخت ویژگی‌های خیال توسط ۹ خبرگان بررسی مبانی نظری به ابعاد متفاوت مکان و حوزه‌ای از آن که خیال می‌تواند در معنا دهی آن مؤثر باشد، پرداخته شده است؛ و دیدگاه‌های مختلفی در رویکرد به خیال در مکان‌های معماری و شهرسازی از منظر خبرگان و نتایج حاصل از تحلیل مبانی نظری، شناسایی و تحلیل شده است و نکات مهمی همچون موارد ذیل احصا شده است: -تجربه اثر هنری و یک مکان زمانی به بالاترین سطح وجودی خود می‌رسد که به درک تمامی مراتب وجودی از جمله تجلی مرتبه عالم

خیال دست یابد.

- تجربه زیسته هر انسان، منبع صور ذهنی و خیالی آگاهانه اوست و خیال آگاهانه او، منبع خلق صورت‌های جدید به دست اوست.

-خیال یکی از حوزه‌های مهم در شناخت مکان است و چنین معرفتی به دست نمی‌آید مگر با شناخت انسان و در مجموع می‌توان گفت شناخت مکان در شناخت وجودی انسان نهفته است. پس خوانش هر اثر هنری و نیز هر مکانی، تنها به واسطه پدیده دست‌ساخت بشر میسر نمی‌شود، مگر بانفوذ به ساحت اندیشه و عالم خیال سازنده و مخاطب اثر.

-خیال در رویکردهای متفاوت فلسفی، روان‌شناختی، دینی و ... تعبیر متفاوتی دارد و از قابلیت‌های آن است که تمام این رویکردها توانسته‌اند در معنا دهی به مکان، نقش مهمی را به عهده گیرند.

-خیال در معنای معرفت‌شناسانه، نیز کاربرد دارد. در این معنا خیال یکی از قوای ادراکی و تحریکی نفس است که صورت‌ها را پس از وقوع ادراک حسی در نفس، انشا و ذخیره می‌کند. و این به ناظران مکان امکان ایجاد معانی و به طراحان در خلاقیت خلق مکان جدید کمک می‌کند. معماران و شهرسازان با رویکردهای متفاوت به خیال توانسته‌اند به خلق مکان‌هایی با هویت دست‌یابند و این ضرورت هرچه بیشتر شناخت خیال و عالم خیال را برای آنان در طراحی و خلق جدید، بیان می‌نماید.

فضایی مسکن و شهر در ارتباط با فرهنگ کودکی در منطقه بازده تهران. پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۶(۲)، ۲۷-۴۸.

۲. اسلامی، سیدغلامرضا؛ و حسینی، زهرا السادات. (۱۴۰۰). تبیین ارتباط حضور آسمان در فضای معماری و نگارگری دوره صفوی از منظر ساحت‌های حیات انسان. هویت شهر، ۱۵(۲)، ۹۷-۱۰۸.

۳. اکبری، علی؛ و فلامکی، محمد منصور. (۱۳۹۵). بررسی جایگاه «ادراکات حسی» و «احساس» در پدیده‌شناسی فضای ساخته‌شده. پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۱۶(۱)، ۷-۲۱.

۴. اکبری، علی؛ و فلامکی، محمدمنصور. (۱۳۹۶). مدیریت «خیال» و «خاطر» در فرایند طراحی معماری. پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۱۷(۲)، ۱۱۷-۱۳۳.

۵. اکبری، علی. (۱۳۹۷). فهم روایتگری معماری مبتنی بر نسبت «دیالکتیک فضازمان» با «بدن». پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۱۸(۲)، ۷۵-۹۷.

۶. باشلار، گاستن. (۲۰۱۳). بوطیقای فضا. (مریم کمالی و محمد شیر بچه، مترجمان). تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.

۷. بندرآباد، علیرضا. (۱۳۹۶). مقایسه تطبیقی مفاهیم «مکان» و «خارج از مکان» در توسعه اجتماعی شهر از دیدگاه روانشناسی محیطی. فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۸(۳۲)، ۱۳۹-۱۷۰.

۸. بلخاری قهی، حسن. (۱۳۹۴). مبانی عرفانی هنر و معماری اسلامی. چاپ دوم. تهران: انتشارات سوره مهر.

۹. پرتوی، پروین. (۱۳۹۴). پدیدار شناسی مکان. چاپ سوم. تهران: فرهنگستان هنر.

۱۰. پرویزی، الهام؛ و پورمند، حسنعلی. (۱۳۹۱). تجلی عالم مثال در تزئینات معماری عصر صفوی، نمونه موردی: مسجد امام اصفهان. معماری و شهرسازی آرمات شهر، ۵(۹)، ۳۱-۴۴.

۱۱. خرم رویی، ریحانه؛ ماهان، دکتر امین؛ و فرزین، دکتر احمد علی. (۱۳۹۸). تبیین مفهوم منظر آیینی و بررسی جلوه‌های نبلور آن. هویت شهر. تهران: تابستان ۹۸، شماره ۳۸.

۱۲. دیویی، جان. (۱۳۹۳). هنر به منزله تجربه. (مسعود علیا، مترجم). تهران: انتشارات ققنوس.

۱۳. رولف، ادوارد. (۱۳۹۵). مکان و بی مکانی. (دکتر محمد رضانقصان محمدی، دکتر کاظم مندگاری و مهندس زهیر متکی، مترجمان). تهران: انتشارات آرمانشهر.

۱۴. نقی زاده، محمد؛ و مریم استادی. (۱۳۹۳). مقایسه تطبیقی مفهوم ادراک و فرآیند آن در فلسفه و روانشناسی محیط و کاربرد آن در طراحی شهری. فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، ۲(۲)، ۳-۱۴.

۱۵. سلیمانی، محمدرضا؛ اعتصام، ایرج؛ و حبیب، فرح. (۱۳۹۵). بازشناسی مفهوم و اصول هویت در اثر معماری. هویت شهر، ۱۰(۱)، ۱۵-۲۶.

با بررسی آثار گذشته‌ی معماری و شهرسازی می‌توان ردپای تجلی عالم وهم و خیال را در آثار هنری مشاهده نمود. یکی از این آثار بناهای به‌جامانده از دوران صفوی، مسجد امام اصفهان می‌باشد که نمونه‌ای از کاربرد و تجلی عالم مثال در معماری است. همچنان که نصر در این باره می‌گوید: «هنر اسلامی حقایق اشیا را که در «خزاین غیب» قرار دارد؛ در ساحت هستی جسمانی متجلی می‌سازد. اگر به سردر بنای چون شاه در اصفهان، با آن نقوش هندسی و اسلیمی شگفت‌انگیزش بنگریم - درحالی‌که تجلی جهان معقول را در دنیای اشکال محسوس پیش روداریم- بر این ن حقیقت گواهی می‌دهیم» -نمود عالم مثالین (خیالین) از عالم واقعیت (ملکوتی) در عالم مادی (عقلانی) با ابزارهای خاص معماری امکان‌پذیر شده است. اندیشه‌های اسلامی توانسته در کارکردهای معماران مؤثر واقع‌شده و به کمک عناصر معماری و تزئینات در قابل هندسه به خلاقیت‌های ارزشمندی در کشف مفاهیم دست یابند. نمادهای ملکوتی در دایره خلاقیت معماران بر دودسته تقسیم گشته است: یک مرحله بیان مفاهیم و کشف معانی‌ای که تجلی ظهور عالم ملکوت است (سیر نزولی) و یا برعکس. معمار در صدد پنهان‌سازی و حجاب کشیدن بر واقعیت‌های ملکوتی در عالم مادی دارد تا انسان را به اندیشیدن و رجوع به باطن خویش وادارد تا به کشف عالم ملکوت برسد (سیر صعود) همچنان که خداوند می‌فرماید که به پیرامون و محیط اطراف خود بنگرید تا خدا و ملکوت را کشف کنید.

در این سیرهای صعودی و نزولی معماری با استفاده از نقوش اسلیمی، رازهای هندسی، نمادهای مکشف اشکال هندسی، اعداد، رنگ‌ها، گیاهان و موجودات خیالین و ... توانسته است در این مسیر موفق و به آثار هنری ارزشمندی در معماری دست یابد؛ همچنان که در دوران اسلامی با حضور اندیشمندان متفکر اسلامی، رشد و شکوفایی دیدگاه‌ها و آرای آنان به‌وضوح در آثار معماری و مفاهیم مکان در معماری موجبات هویت مندی این آثار را به نمایش بگذارند.

پی‌نوشت‌ها

1. Sowińska-Heim
2. Sarabia-Sanchez & Cerda-Bertomeu
3. Heidegger
4. Merloponete
5. Justin Bachelard

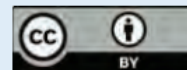
فهرست مراجع

۱. ارمان، مریم؛ و عبدلی، ناهید. (۱۳۹۵). کودکان در شهر: بررسی ساختار

۱۶. شجاری، مرتضی؛ و زکیه السادات طباطبایی لطفی. (۱۳۹۵). خلاقیت در معماری با الهام از حکمت متعالیه، نشریه حکمت معاصر. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی ۷ (۲)، ۲۳-۴۴.
۱۷. عظیمی، مریم. (۱۳۹۸). تبیین جایگاه معنا و خیال در فرآیند طراحی معماری. *مجله پژوهش های معماری اسلامی*. ۷ (۳)، ۷۷-۹۰.
۱۸. کیاسی، شروین؛ و کریمی آذری، امیررضا. (۱۴۰۰). بررسی نقش مؤلفه‌های کالبدی پیاده‌مداری و پایداری اجتماعی در فضاهای شهری (نمونه موردی: میدان شهرداری رشت). *مطالعات محیطی هفت حصار*. ۱۰ (۳۶)، ۱۳۵-۱۴۶.
۱۹. مقتونی، نادیا؛ و نوری، محمود. (۱۳۹۷). بررسی تطبیقی نظریه فارابی و بوعلی سینا پیرامون هدفمندی هنر و کارکرد سرگرمی، شگفتی و لذت در آن. *حکمت سینوی*، ۲۲ (۵۹)، ۲۷-۴۰.
۲۰. موسی ثی جو، اکبر؛ ماجدی، حمید؛ و ذبیحی، حسین. (۱۴۰۰). نقش مؤلفه‌های کالبدی در حس مکان مجموعه‌های مسکونی: مقایسه دو مجموعه مسکونی کوی استادان و شهرک نیوساید اهواز. *مطالعات محیطی هفت حصار*. ۱۰ (۳۶)، ۱۹-۳۴.
۲۱. مهدی‌نژاد، جمال‌الدین؛ طاهر طلوع دل، محمدصادق، عظمتی، حمیدرضا؛ و صادقی حبیب‌آباد، علی. (۱۳۹۵). جستاری بر ویژگی‌های معماری ایرانی-اسلامی و هنرهای قدسی مبتنی بر تعالی معماری. *پژوهش‌های هستی‌شناختی*، ۵ (۱۰)، ۳۱-۵۰.
۲۲. مهر پویا، حسین و قاسمی، مرضیه. (۱۳۸۷). تمایز هنر دینی و هنر قدسی در آراء متفکران معاصر. *مجله رهپویه هنر*، ۲ (۶)، ۱۰-۱۵.
۲۳. نقره کار، عبدالحمید؛ ظفر، فرهنگ؛ و عظیمی، مریم. (۱۳۹۰). جایگاه خیال در آفرینش اثر هنری (از منظر سلامی). *نشریه علمی پژوهشی انجمن معماری و شهرسازی ایران*، ۲ (۲)، ۹۱-۱۰۲.
۲۴. نورائی، سمیه؛ فرکیش، هیرو؛ خوشنویس، احمد میرزا کوچک؛ تاجی، محمد؛ و مرادی نسب، حسین. (۱۴۰۰). تبیین مؤلفه‌های امر نمایشی در نسبت با فرهنگ و معماری (مبتنی بر آراء اندیشمندان انتقادی و غیر انتقادی). *هویت شهر*، ۱۵ (۲)، ۵۹-۶۸.
۲۵. وثیق، بهزاد. (۱۳۹۶). ترسیم ساختار دینی مفهوم مکان در واحد همسایگی با تکیه بر آیات قرآن کریم. *مطالعات محیطی هفت حصار*. ۶ (۲۱)، ۷۰-۵۷.
۲۶. وکیلی، هادی و گودرزی، نیره. (۱۳۹۲). آرامش و تشویش خیال؛ سنخ شناسی خیال در رویکردهای فلسفه، عرفان و هنر جدید. *نشریه سوره اندیشه*. شهرپور و مهر ۱۳۹۲.
27. Alawsey, W. S., & Al-Dulaimi, H. A. (2020). Architectural Mimetism between Heritage and Technological Advancement. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 671, pp. 121-139). IOP Publishing.
28. Apaydin, V. (2018). The entanglement of the heritage paradigm: values, meanings and uses. *International Journal of Heritage Studies*, 24(5), 491-507.
29. Bahtiyar, T. B., & Yaldiz, E. (2021). Loss of identity in buildings of modern architecture; the case of Edirne government house. *Global Journal of Arts Education*, 11(1), 102-116.
30. Del, M. S. T. T., Sedghpour, B. S., & Tabrizi, S. K. (2020). The semantic conservation of architectural heritage: the missing values. *Heritage Science*, 8(1), 1-13.
31. Metair, N. (2021). Twentieth century architecture in Oran: its contemporary heritage-value. *The Journal of North African Studies*, 26(3), 404-425.
32. Sarabia-Sanchez, F.J., Cerda-Bertomeu, M.J. (2017) Place brand developers' perceptions of brand identity, brand architecture and neutrality in place brand development. *Place Branding and Public Diplomacy*, 13, 51-64.
33. Shah, S. J., Qureshi, R. A., & Akhtar, M. (2021). Quest for Architectural Identity of Pakistan: Ideological Shifts in the works of Kamil Khan Mumtaz. *Pakistan Journal of Engineering and Applied Sciences*, 28, 1-15.
34. Sowińska-Heim, J. (2020). Adaptive Reuse of Architectural Heritage and Its Role in the Post-Disaster Reconstruction of Urban Identity: Post-Communist Łódź. *Sustainability*, 12(19), 54-80.

COPYRIGHTS

©2022 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

The Role of Imagination in Identifying Places in Architecture (Case Study: Saqez Do Menare Mosque)

Nasseh Yousefi, Ph.D. Candidate., Department of Architecture, Ahar Branch, Islamic Azad University, Ahar, Iran.

Assadollah Shafizadeh, Assistant Professor, Department of Architecture, Ahar Branch, Islamic Azad University, Ahar, Iran.*

Mohammad Reza Pakdel Fard, Assistant Professor, Department of Architecture, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Abstract

The word "Imagination" has been introduced with different meanings in different sciences. Imagination is one of the particular abilities of human beings, which includes a significant field in Islamic philosophy and wisdom. Moreover, it can play an essential role in the analysis, cognition, and creation of many phenomena; to guide man to the land of the unknown and truths with imagination and mental abilities. Also, concerning the subject of the place of research, many different psychological, phenomenological, etc. angles have been done; Place is the mathematical space with meaning. The place derives its identity and validity from the definitions and concepts that the observer and its user cultivate in their minds. These concepts include several factors such as physical and physical factors of the place, human behaviors formed in it, and finally, the mental events of observers and users. Imagination is one of the most critical human abilities that, with its abilities, it can create many mental events in order to identify a place. In connection with the word "fantasy" in philosophy, valuable topics can be found in various ways. It has been researched with multiple approaches, such as Eastern and Western views as well as views of different religious sources and sciences. Man's presence in space, his data and sensory perceptions, his experience of freedom, his fantasies and imagination, his presuppositions and presuppositions, and even his mental myths and legends are discussed. By examining the past works of architecture and urban planning, one can see the traces of the manifestation of the world of illusion and imagination in works of art. In this study, the "Domnareh" mosque from the valuable and old buildings of the Afshari period in the ancient city of Saqez was selected as a case study in relation to the subject of research and was analyzed and evaluated. In this article, we want to answer the following questions: What is the role of imagination and fantasy in identifying and giving meaning to a place? Moreover, to what extent can the imaginative minds of designers before design, and users after execution, be effective in giving sense to a place? This study aims to investigate the role of "imagination" in identifying space in architecture. The research method is mixed. The number of samples in the qualitative section is 15 articles, and nine experts in urban architecture and experts were selected from the targeted sampling of resources and snowballs. Examples were chosen in the quantitative part for the Demetel technique based on the snowball method. For interpretation in the qualitative aspect, the content analysis method was used to extract the themes from MAXQDA12 Software. In a small part of the Demetel technique, Excell software was used. The results showed that the place derives its identity and validity from the meanings and concepts that the observer and its user cultivate in mind. Imagination is one of the most important human capabilities that, with its abilities, it can create many mental events in order to identify a place.

Keywords: Fantasy, Fantasy world, Place, Philosophy, Architecture.

* Corresponding Author Email: Shafizade.a@gmail.com